

АНОТАЦІЯ

Жидовцева О. С. Соціальна та правова цінність жінки в Україні у добу Середньовіччя. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Державний податковий університет, Міністерство фінансів України. – Ірпінь, 2023.

У дисертації здійснено комплексне та спеціальне наукове теоретично-історичне дослідження проблем, пов'язаних із розумінням соціальної та правової цінності жінки в Україні у добу Середньовіччя. Послідовно й логічно висвітлено закономірності та особливості осмислення феномену соціальної та правової цінності жінки за часів Київської Русі, у період XV – першої половини XVII ст., а також за доби Гетьманщини. У результаті проведеного дослідження сформульовано ряд висновків та концептуальних наукових положень, які відтворюють загальні риси й специфіку розуміння в українському суспільстві соціальної та правової цінності жінки на всіх етапах епохи Середньовіччя.

У ході дослідження було встановлено, що поняття «людина» (у тому числі, жінка) у філософсько-правовій інтерпретації осмислюється як істота біологічна, соціалізована, що має духовність, розглядається через призму поняття «правова людина», а її правова цінність людини є абстрактно-ідеальною моделлю, яка осмислюється у контексті поєднання аксіологічно-правового та антропологічно-правового людинорозуміння. Авторкою обґрунтовано, що дослідження змісту соціальної цінності жінки доцільно проводити у межах антропологічного та аксіологічного підходів у контексті понять «призначення» (мета, напрями діяльності) та «корисність» (результат діяльності). У той самий час, у дисертації доведено, що зміст правової цінності жінки базується на її правовому статусі, соціальних цінностях (свобода, справедливість, рівність) і розуміється у контексті поняття «правова значущість» (ієрархічність за правовим статусом і можливостями, закріпленими у законодавстві, середньовічних класів та станів, до яких належали жінки).

Виявлено, що у період Київської Русі уявлення про соціальну цінність жінки складалось під впливом релігійного світогляду з аксіологічними та антропологічними елементами. Враховуючи це, було надано характеристику соціальної цінності жінки, яка полягала у забезпеченні представницями князівської династії «інтересів землі Руської» та реалізації вільною простолюдинкою притаманних для «традиційного» суспільства функцій. Було з'ясовано, що напрямами діяльності княгинь були дипломатичні та торгові зносини, культурно-просвітницька діяльність за кордоном, управління державними справами, злагодження соціальних протиріч, проведення фіскальної політики, християнізація держави.

У ході дослідження було акцентовано увагу на те, що у період XV – першої половини XVII ст. специфіка осмислення соціальної цінності жінки зумовлювалась поєднанням антропоцентричних, гуманістичних, аксіологічних елементів та конкретно-історичною ситуацією. При цьому було визначено, що особливості осмислення соціальної цінності жінки полягали в інтерпретації «призначення» і «корисності» жінок різних станів населення: панівних верств – управління державними справами на локальному рівні, у справах місцевого самоврядування, меценатська та культурно-просвітницька діяльність; непривілейованих станів – торгівля; козачки – в основному, військова справа і торгівля; жінки усіх соціальних груп виконували функції, притаманні для «традиційного» суспільства.

Авторкою було виявлено, що за часів Гетьманщини аксіологічний зміст соціальної цінності жінки зумовлювався домінуванням аксіологізму у поєднанні з антропоцентричними елементами та раціоналізмом й змінювався залежно від ситуації на певному історичному етапі розвитку держави. У ході дослідження було з'ясовано, що на кожному етапі аксіологічний зміст соціальної цінності жінки акумулювався у напрямах і результатах діяльності жінок різних верств населення. Доведено, що на першому етапі «призначення» жінок полягало в управлінні загальнодержавними справами («гетьманші»), меценатстві (шляхтянки і дружини старшини), здійсненні торгових операцій (селянки і козачки) і військової справи (козачки). «Корисність» полягала у

налагодженні політичних стосунків із іншими державами, покращенні функціонування органів державної влади, підтримці автономії Гетьманщини, збереженні прав православної церкви, збільшенні кількості освічених українців, інтенсифікації товарно-грошових відносин, мінімізації наслідків воєнних подій.

Встановлено, що на другому етапі суттєво змінюється «призначення» представниць кожного стану: жінки козацької старшини займаються тільки меценатською та господарською діяльністю; жінки з непривілейованих верств обмежуються в участі у торгових справах; кріпачки позбавляються можливості брати участь у торговій діяльності; козачки вже не мають змоги займатись торговою чи військовою справами і виконують лише функції, притаманні «традиційному» суспільству.

Визначено, що у період Київської Русі основні напрями формування правової цінності жінки полягали у закріпленні у правових нормах її правового статусу у сімейно-шлюбній, цивільно-правовій та кримінально-правовій сферах. Розрізнявся правовий статус вільної дівчини, заміжньої жінки та удови. Доведено, що більш пріоритетним вважався правовий статус заміжньої жінки та удови, рівним для усіх вільних жінок був захист від злочинних посягань на їх життя, честь та гідність, існувала правова нерівність серед вільних (князівсько-боярська соціальна група та простолюдини) та між вільними й рабинями.

У ході проведення дослідження було встановлено, що правова цінність жінки залежала від градації її «правової значущості», яка була акумульована у правовому статусі, за ступенем участі у сімейно-шлюбних відносинах та соціально-класовим положенням. Найвищий рівень «правової значущості» мали заміжні жінки та удови з князівських і боярських родів; другий рівень ієрархізації – заміжні жінки та удови-простолюдинки; найнижчий рівень займали рабині.

Доведено, що у XV – першій половині XVII ст. вплив на розвиток правової цінності жінки справили ідеї Ренесансу, становість права, закріплення принципу права-привілею, розмежування правового статусу жінки залежно від ступеня її участі у сімейно-шлюбних відносинах. Обґрунтовано, що основними напрями такого розвитку були розширення та більш чітке унормування

майнових й особистих прав шляхтянок та встановлення кардинальної різниці у правовому статусі жінок за становою ознакою.

Було виявлено, що у сімейній сфері було більш чітко визначено право панянок на придане, спадщину за законом та заповітом; для заміжніх шляхтянок – деталізація права на вільне розпорядження власним майном, «юридизація» джерел збагачення, гарантування її майнового забезпечення на випадок смерті чоловіка, отримання додаткових підстав для розлучення; для удів – чітке окреслення правового статусу «вінованих» (мали переваги у спадкуванні, праві вільно передавати у спадщину майно, опікати дітей) та «невінованих» жінок.

Авторкою наголошено, що шляхтянкам забезпечувалась повна цивільна правосуб'єктність; вони користувались особливим захистом за вчинені проти них злочини. Правовий статус жінок з непривілейованих верств населення поділявся на статус напіввільних простолюдинок (мали обмежену сімейно-шлюбну та цивільну правосуб'єктність), міщанок з приватних міст й кріпачок (їх права і обов'язки визначались феодалами). Було встановлено, що правова цінність жінки залежала від ранжування її «правової значущості» за ступенем участі у сімейно-шлюбних відносинах, правовим статусом удів-шляхтянок та соціально-становим статусом. Абсолютний рівень «правової значущості» мали шляхтянки; другий рівень відповідав правовому статусу «невінованих» удів; нижчі рівні у регресивній послідовності займали напіввільні та невольні особи.

Обґрунтовано, що аксіологічна інтерпретація правової цінності жінки у другій половині XVII – XVIII ст. зумовлювалась ідеями гуманізму епохи Просвітництва, становістю права, розмежуванням правового статусу залежно від ступеня участі жінки у сімейно-шлюбних відносинах. На зміст інтерпретації вплинуло відновлення протягом XVIII ст. великого феодального землегосподарства, закріпачення селянства, ліквідація автономного устрою Гетьманщини, впровадження російського законодавства, поступовий занепад дії правових звичаїв українського народу, рецепція норм німецького права.

У ході дослідження було визначено, що сутність аксіологічної інтерпретації відобразилась у розширенні та більш чіткому унормуванні

майнових й особистих прав панянок (спадкування «примноженого» батьками майна, вислужених батьківських маєтків) та удів, ліквідації різниці у правовому статусі «вінованих» та «невінованих» шляхтянок, юридичній формалізації опіки чоловіка над особою заміжньої жінки та його панування у майновій сфері шлюбних відносин, остаточному позбавленні прав кріпачок (вони розцінювались як об'єкт сімейно-шлюбних, цивільних та кримінальних правовідносин).

Доведено, що правова цінність жінки залежала від градації її «правової значущості» за ступенем участі у сімейно-шлюбних відносинах, правовим положенням заміжніх шляхтянок та соціально-становим статусом. Пріоритетний щабель «правової значущості» займали панянки та удови-шляхтянки; другий рівень посідали заміжні жінки; найнижчий рівень відповідав правовому статусу «холопок».

Ключові слова: право; соціальна та правова цінність; людина; жінка; жінки-княгині; гендер; рівність можливостей; середньовічна держава; Київська Русь; Литовсько-Руська держава; Литовський Статут; родина; соціальна культура; правове положення; права людини

SUMMARY

Zhydovtseva O. S. Social and legal value of women in Ukraine in the Middle Ages - Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 - Law. State Tax University, Ministry of Finance of Ukraine - Irpin, 2023.

The dissertation is a comprehensive and special scientific theoretical and historical study of the problems related to the understanding of the social and legal value of women in Ukraine in the Middle Ages. The author consistently and logically highlights the regularities and peculiarities of understanding the phenomenon of social and legal value of women in the times of Kievan Rus, in the period of the fifteenth - first half of the seventeenth century, as well as in the Hetmanate. As a result of the study, the author formulates a number of conclusions and conceptual

scientific provisions which reflect the general features and specifics of understanding of the social and legal value of women in Ukrainian society at all stages of the Middle Ages.

The study established that the concept of "human being" (including a woman) in the philosophical and legal interpretation is understood as a biological, socialized being with spirituality, and is viewed through the prism of the concept of "legal person", and its legal value is an abstract ideal model which is understood in the context of a combination of axiological and legal and anthropological and legal human understanding. The author substantiates that it is advisable to study the content of a woman's social value within the framework of anthropological and axiological approaches in the context of the concepts of "purpose" (goal, areas of activity) and "usefulness" (result of activity). At the same time, the dissertation proves that the content of a woman's legal value is based on her legal status, social values (freedom, justice, equality) and is understood in the context of the concept of "legal significance" (hierarchy in terms of legal status and opportunities enshrined in legislation, medieval classes and estates to which women belonged).

It is revealed that in the period of Kievan Rus, the idea of the social value of women was formed under the influence of the religious worldview with axiological and anthropological elements. With this in mind, the author characterizes the social value of women, which consisted in ensuring the "interests of the Rus' land" by the representatives of the princely dynasty and the realization by free commoners of the functions inherent in a "traditional" society. It was found out that the areas of activity of princesses were diplomatic and trade relations, cultural and educational activities abroad, management of state affairs, reconciliation of social contradictions, fiscal policy, and Christianization of the state.

The study emphasizes that in the period of the fifteenth - first half of the seventeenth century, the specifics of understanding the social value of women were determined by a combination of anthropocentric, humanistic, axiological elements and a specific historical situation. It was determined that the peculiarities of understanding the social value of women consisted in the interpretation of the "purpose" and "usefulness" of women of different social classes: the ruling classes -

management of public affairs at the local level, local government, patronage and cultural and educational activities; non-privileged classes - trade; Cossacks - mainly military affairs and trade; women of all social groups performed functions inherent in a "traditional" society.

The author has found that during the Hetmanate, the axiological content of the social value of women was determined by the dominance of axiologism combined with anthropocentric elements and rationalism and changed depending on the situation at a particular historical stage of the State's development. The study found that at each stage, the axiological content of the social value of women was accumulated in the directions and results of the activities of women from different segments of the population. It is proved that at the first stage, the "purpose" of women was to manage national affairs ("hetmanshas"), patronage (noblewomen and wives of officers), trade operations (peasant women and Cossack women) and military affairs (Cossack women). The "usefulness" consisted of establishing political relations with other states, improving the functioning of public authorities, supporting the autonomy of the Hetmanate, preserving the rights of the Orthodox Church, increasing the number of educated Ukrainians, intensifying commodity and monetary relations, and minimizing the consequences of military events.

It is established that at the second stage, the "purpose" of representatives of each estate changes significantly: women of the Cossack officers are engaged only in patronage and economic activities; women from non-privileged classes are limited in their participation in trade; serfs are deprived of the opportunity to participate in trade; Cossack women are no longer able to engage in trade or military affairs and perform only functions inherent in "traditional" society.

It is determined that during the period of Kievan Rus, the main directions of formation of the legal value of women were to enshrine in legal norms their legal status in the family and marriage, civil and criminal law spheres. The legal status of a free girl, a married woman and a widow was differentiated. It is proved that the legal status of a married woman and a widow was considered to be a higher priority; all free women were protected from criminal attacks on their life, honor and dignity;

there was legal inequality among the free (princely and boyar social group and commoners) and between free and slave women.

The study found that the legal value of a woman depended on the gradation of her "legal significance", which was accumulated in her legal status, the degree of participation in family and marriage relations, and her social class position. Married women and widows from princely and boyar families had the highest level of "legal significance"; the second level of hierarchization was occupied by married women and widows from commoners; the lowest level was occupied by slaves.

It is proved that in the fifteenth and first half of the seventeenth century, the development of women's legal value was influenced by the ideas of the Renaissance, the status of law, the consolidation of the principle of law-privilege, and the delimitation of women's legal status depending on the degree of their participation in family and marriage relations. The author substantiates that the main directions of such development were the expansion and clearer regulation of property and personal rights of women of the nobility and the establishment of a fundamental difference in the legal status of women on the basis of their class.

It was found that in the family sphere, the right of young ladies to dowry, inheritance by law and will was more clearly defined; for married gentry, the right to free disposal of their property was detailed, sources of enrichment were "legalized," and they were guaranteed property security in the event of the death of their husband, and additional grounds for divorce were provided; for widows, a clear definition of the legal status of "venial" women (who had advantages in inheritance, the right to freely inherit property, and to take care of children) and "non-venial" women.

The author emphasizes that noblewomen were provided with full civil legal personality; they enjoyed special protection for crimes committed against them. The legal status of women from non-privileged groups was divided into the status of semi-free commoners (they had limited family and marriage and civil legal personality), burghers from private towns and serfs (their rights and obligations were determined by feudal lords). It was found that the legal value of a woman depended on the ranking of her "legal significance" by the degree of participation in family and marriage relations, the legal status of widows-gentry, and social and economic status.

Noblewomen had the absolute level of "legal significance"; the second level corresponded to the legal status of "innocent" widows; lower levels in the regressive sequence were occupied by semi-free and unfree persons.

It is substantiated that the axiological interpretation of the legal value of women in the second half of the seventeenth - eighteenth centuries was determined by the ideas of humanism of the Enlightenment, the status of law, and the differentiation of legal status depending on the degree of a woman's participation in family and marriage relations. The content of the interpretation was influenced by the restoration of large feudal landholdings in the eighteenth century, the enslavement of the peasantry, the elimination of the autonomous system of the Hetmanate, the introduction of Russian legislation, the gradual decline of the legal customs of the Ukrainian people, and the reception of German law.

The study found that the essence of the axiological interpretation was reflected in the expansion and clearer regulation of property and personal rights of young ladies (inheritance of property "multiplied" by parents, parental estates) and widows, the elimination of the difference in the legal status of "venial" and "non-venial" noblewomen, the legal formalization of the husband's guardianship over the person of a married woman and his dominance in the property sphere of marriage relations, and the final deprivation of the rights of serfs (they were regarded as objects of family and marriage, civil and criminal legal relations).

It is proved that the legal value of a woman depended on the gradation of her "legal significance" according to the degree of participation in family and marriage relations, the legal status of married noblewomen and the social and economic status. The priority level of "legal significance" was occupied by young ladies and widows-gentry; the second level was occupied by married women; the lowest level corresponded to the legal status of "serfs".

Key words: law; social and legal value; person; woman; women princesses; gender; equality of opportunities; medieval state; Kievan Rus; Lithuanian-Russian state; Lithuanian Charter; family; social culture; legal status; human rights

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Жидовцева О. С. Соціально-правове становище жінки в епоху Середньовіччя: історіографічний аналіз джерельної бази. *Наше право*. 2022. № 1. С. 33 – 39. URL: <https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/archive/2022-01/>

2. Жидовцева О. С. Майновий правовий статус удови в Україні у XVI ст. *Право.ua*. 2023. № 1. С. 47 – 52. URL: <http://pravo.unesco-socio.in.ua/archive/2023-1/>

3. Жидовцева О. С. Правове положення жінки в Гетьманщині в другій половині XVII – XVIII ст. *Європейські перспективи*. 2023. № 2. С. 60 – 64. URL: <https://ep.unesco-socio.in.ua/archive/2023-2/>

які засвідчують апробацію результатів дисертації:

4. Жидовцева О. Соціально-правове становище жінки на землях сучасної України в XI – початку XVIII ст. *Фінанси, економіка, право vs війна [Електронне видання]* : збірник тез Міжнародного конгресу (м. Ірпінь, 27 квітня 2022 р.). Ірпінь : Державний податковий університет, 2022. С. 239 – 244.

5. Жидовцева О. С. Соціально-правова цінність жінки в Київській Русі. *VI Всеукраїнські науково-правові читання пам'яті доктора юридичних наук, професора, Заслуженого юриста України, член-кореспондента Національної академії правових наук України Ніни Романівни Нижник* (м. Ірпінь, 27 жовтня 2022 р.). Ірпінь : Державний податковий університет, 2022. С. 25 – 28.

6. Шевченко А. Є., Жидовцева О. С. Соціально-правова цінність жінки у Гетьманській Україні (Війська Запорізького) у XVIII ст. *The 2 International scientific and practical conference «European scientific congress»* (March 20-22, 2023). Varca Academy Publishing, Madrid, Spain. 2023. P. 369 – 372.

які додатково відображають результати дисертації:

7. Shevchenko Anatolii, Zhydovtseva Olena. Legal Value of Women in Ukraine During the Middle Ages. *Journal of international legal communication*. 2021. December. Vol 3. No 1. S. 17 – 26. URL: <http://jilc.uw.edu.pl/2022/06/23/jilc-vol-3-no-3-december-2021/>

8. Topchiy, V., Boichuk, A., Zhydovtseva, O., Shevtsova, A., Serohin, V., Voronov, M., & Hradova, Y. (2022). Content of human legal value within positivist type of legal understanding. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 25(S4), 1-7. URL: <https://www.abacademies.org/articles/content-of-human-legal-value-within-positivist-type-of-legal-understanding>.